

Литвинова Т. Ф. Социально-экономические взгляды и убеждения профессора Е.С. Гордиенко

В статье проанализированы социально-экономические произведения и воззрения профессора Харьковского университета, основателя отечественной школы фармакологии, известного общественного деятеля Е.С. Гордиенко. Глубокая эрудиция, широта научных и общественных интересов, активное участие в разработке и проведении Великих реформ середины XIX в. сделали его ведущим деятелем науки, образования и общественной жизни харьковского региона.

Ключевые слова: Харьковский университет, Е.С. Гордиенко, Крестьянская реформа, модернизация хозяйства, экономическая мысль.

Lytvynova T. Socio-economic views and beliefs professor E.S. Gordienko

Presents socio-economic work and the views of Professor of Kharkov University, founder of the national school of pharmacology, known public figure E.S. Gordienko. Deep erudition, breadth of scientific and public interest, active participation in the development and implementation of the Great Reforms mid-nineteenth century made him a leading figure in science, education and public life of the Kharkov region.

Keywords: Kharkov University, E.S. Gordienko, peasant reform, modernization of the economy, economic thought.

Образ Харківського університету, віддзеркалений у мистецтві

Павлова Ольга Григорівна

У статті мова йде про наявну різноманітну образотворчу спадщину, в якій знайшла відображення історія Харківського університету. Це образи будівель університету, професорів, випускників, співробітників, студентів, попечителів, меценатів та інших особистостей, які були причетні до історії університету і відтворені в живописі, графіці, скульптурі, пластичних мистецтвах. На сьогодні виявлено понад 250 такого роду творів мистецтва XIX – початку XXI ст., створених відомими митцями.

Ключові слова: Харківський університет, мистецтво, образ, твори мистецтва.

Історія Харківського університету певною мірою репрезентована не лише ґрунтовними дослідженнями вчених у різних наукових галузях та історичними узагальнюючими монографічними виданнями, але і його образами, відтвореними митцями у своїх творах.

Історія розвитку мистецтва у Харкові тісно пов'язана з історією заснування та діяльності університету. Тема «Харківський університет і образотворче мистецтво» є не новою в історіографії, але і далеко не вичерпаною. Розглядаючи питання впливу Харківського університету на розвиток міста Харкова, ми не можемо не відмітити значення організації мистецької освіти в стінах університету. Вивченню цього питання присвятили свої праці сучасні дослідники А. С. Півненко [5], С. І. Побожий [6, 7], Л. Д. Соколюк [8], Р. І. Філіппенко [10] та ін.

З історією Харківського університету пов'язані імена видатних художників, архітекторів, які своєю творчістю стали всесвітньо відомими, а їх досягненнями пишається alma-mater. З іншого боку, Харківський університет з його багатолітнім науковим і мистецьким потенціалом, і сьогодні займає помітне місце в житті та творчості митців та художньо обдарованих його випускників. Свідченням цьому виступає і та кількість художніх творів, присвячених університету, які з'явилися в останнє десятиліття. Деякі сучасні митці протягом багатьох років розробляють університетську тематику. Тут можна згадати серію робіт голови Харківського об'єднання Спілки художників України В. І. Ковтуна, мотивами пейзажів якого є, наприклад, архітектурні будівлі університету та створена ним останнім часом портретна галерея університетських особистостей. Це і скульптурні твори О. М. Рідного – пам'ятники, бюсти, рельєфна пластика – втілення образів

представників університетської спільноти в меморіальних дошках. В творчості іншого відомого харківського скульптора С. А. Гурбанова також достатньо присутня університетська тематика. Ми можемо продовжити список імен сучасних митців, мотивами сюжетів творів яких стала університетська тема.

Отже, за час існування Харківського університету створена велика кількість творів живопису, графіки, скульптури в яких знайшла своє відображення університетська тема. Відтворення ж загальної картини втілення образів університету у різних видах мистецтва дозволить показати їх видові і жанрові різноманіття та визначити особливості і можливості втілення образів в тому чи іншому виді мистецтва.

Проведена робота по виявленню таких пам'яток дозволила зібрати достатню базу даних. Це показує широкі можливості подальшої розробки теми, тісно пов'язаної з проблемами сучасного мистецтвознавства та пам'яткознавства, які останнім часом активно почали розроблятися в стінах університету, перш за все, на кафедрі історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету, у Центрі краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька, Музеї історії університету та деякими іншими підрозділами.

Доречно зазначити, що Харківський університет в особах кращих представників професорсько-викладацького складу та студентства сприяв і підтримував розвиток різних мистецтв, в тому числі, наприклад, театрального та музичного мистецтва [4, 2].

Наприклад, багата художня університетська колекція склала основу створеного у 1920-ті рр. Художнього музею Харкова [11]. Твори мистецтва з університетської колекції і сьогодні складають гордість не лише Харківського художнього музею, але і Харкова загалом.

На сьогодні виявлено понад 250 пам'яток мистецтва, які ілюструють і доповнюють сторінки історії університету. Вони відображають в різних видах і техніках мистецтва відомі архітектурні споруди університету, події, образи видатних особистостей, пов'язаних із Харківським університетом. Їх образи втілені в живописі, графіці, скульптурі, медальєриці, нумізматичі, тощо.

Зібрана база даних постійно поповнюється. Слід зазначити, що вона пов'язана з досить широкою темою «Харківський університет і образотворче мистецтво». В даному випадку ми звертаємо увагу на проблему художник і університет, яка проявилася за декількома напрямками. Зокрема, виконання поставленого завдання включало роботу по збору матеріалу присвяченого:

- художникам-викладачам (Ф. Репніну-Фоміну, Б. Клембовському та іншим), які в першій половині XIX ст. в стінах університету розвивали художню освіту;
- художникам, які навчалися в університеті (Г. Семирадський, В. Зарубін, Г. Верейський, М. Деревус, І. Кабиш та інші), але потім закінчивши чи залишили навчання в університеті, продовжили набувати освіту за творчим покликанням в художніх закладах і пов'язали свою подальшу долю з мистецтвом;
- випускникам, які пішли шляхами отриманої в університеті професії і певної наукової галузі, але своєю творчістю проявили і довели високу художню професійність і талант художника (М. Башилов, В. Різниченко, І. Буланкін,

В. Семиноженко та інші);

- художникам, які працювали в університеті (З. Серебрякова, В. Аверін, Г. Мєліхов та інші);
- окрему групу художніх творів складають портретні образи ректорів, почесних Харківського навчального округу, почесних професорів Харківського університету. Постаті багатьох із них представлені живописними, графічними і скульптурними засобами.

Не залишилося поза увагою вивчення творчості митців та виявлення художніх творів, в яких представлені архітектурні будівлі Харківського університету. Це сюжетні і образні композиції, в яких художник, наприклад, відтворюючи міський пейзаж, зобразив університетські будівлі, чи сюжетною основою твору якого стала безпосередньо університетська архітектурна споруда.

Інша група пам'яток, що доповнює художню архітектурну історію університету, представлена оздобленням інтер'єрів скульптурними рельєфами, панно, вітражною композицією «Сучасність» та ін.

Таким чином, іконографія образів Харківського університету втілена у різних видах образотворчого мистецтва, а також медальєриці, фалєристиці та інших хронологічно включає художні твори XIX – початку XXI ст. Виявлені твори мистецтва, в першу чергу, ми можемо систематизувати за загальними тематичними напрямками:

- архітектурні будівлі Харківського університету;
- оформлення інтер'єрів;
- події, пов'язані з історією університету;
- портрети професорів, викладачів, співробітників і студентів;
- видатні випускники;
- Почесні члени і доктори університету.

Отриману достатньо різноманітну групу мистецьких пам'яток ми також можемо класифікувати за видовими та жанровими ознаками.

Розглядаючи видову характеристику пам'яток, що відображають історію Харківського університету, виявили, що найбільший відсоток припадає на живописні та графічні твори. Це є закономірним, так як мова живопису дозволяє розкрити найбільш яскраві і привабливі сюжети і композиції, передати ідею, зміст творчого задуму художника, а також духовну сутність створюваного образу. На жаль, більша частина творів мистецтва створених у XIX ст. не збереглася до нашого часу. Хоча деякі джерела нам говорять про їх наявність. Наприклад, відомо, що на початку 1920-х рр. в колекції Музею Слобідської України ім. Сковороди зберігалося декілька портретів професорів університету [1, 3], які не дійшли до нашого часу. Тому основна група наявних пам'яток хронологічно відноситься до XX – початку XXI ст.

Втім, і та кількість відповідних творів мистецтва, яка виявлена, свідчить, що один із найстаріших університетів України знайшов своє гідне відображення у творах мистецтва.

Слід відмітити, що найбільш раннє зображення університету, яке зберіглося і дійшло до нашого часу, датується 1833 р. Це літографія І. І. Алгенштета «Зображення Харківського університету», яка відтворена на шмуцтитулі

альманаху: «Утренняя звезда: Собрание статей в стихах и прозе» [9].

Серед жанрів образотворчого мистецтва найбільш розповсюджену групу складає портретний. В портретному жанрі протягом двох століть втілювалися образи особистостей, долі яких безпосередньо чи певною мірою пов'язані з університетом. Достатньо різноманітна портретна галерея включає в себе образи діячів університетської освіти і науки, зокрема попечителів, ректорів, професорів, співробітників, університету, почесних професорів, меценатів, благодійників та ін. Не залишилися поза увагою художників і образи випускників та студентів.

Портретні живописні зображення дозволяють виокремити ознаки парадного та психологічного портрету, реалістичні і авангардистські стильові підходи.

Серед інших жанрів виділяється історична картина, а також пейзаж, перевага в межах якого надається міському.

Живописні і графічні твори також можна розділити на наступні групи:

- будівлі університету у творах мистецтва;
- події (ця група не досить значна);

Першу групу образів склали зображення університетських будівель, його інтер'єрів та екстер'єрів. В збірній «колекції» цієї групи творів мистецтва, як уже зазначалося, переважають твори ХХ – поч. ХХІ ст. Зокрема, це як зображення окремих будівель, так і пейзажні композиції, що представляють університетські будівлі у міському ландшафті.

Твори цієї групи акцентують увагу на будівлях як соціально важливих об'єктах, які виступають своєрідними символами для розвитку міста і освіти, культури зокрема. Акцентована увага художника на будівлях університету проявилася і в сюжетному зображенні і назві твору. Наприклад, В. Мироненко «Вулиця Вільної академії. Харків. Пам'ятник В. Н. Каразіну. 1952», О. М. Довгаль «Вигляд на р. Лопань і Університетську гірку», В. І. Ковтун «Університетська вулиця», та ін. Ця група робіт вражає художніми композиціями, що передають зовнішні форми архітектурних споруд, втілених мовою мистецтва. У творах художників цієї групи пам'яток вирізняється дві домінанти університетської архітектурної симфонії: будівля університету на вул. Університетській і Головний корпус університету на майдані Свободи.

Образні композиції, що відображають події з історії університету, не багаточисельні. Їх сюжети представляють найбільш значимі події. Наприклад, це полотна О. А. Хмельницького «Відкриття університету у 1805 р.» (1955) та П. А. Шигимага «Будівництво університету» (1957). Заслужують на увагу і написані до 200-річного ювілею університету творчим колективом художників Ю. М. Вінтаєвим, В. І. Ковтуном, І. М. Погореловим, В. М. Чаусом картини, композиції яких тематично об'єднані триптихом «Народження університету» (2004). Кожне із полотен представляє найважливіші віхи підготовки і відкриття університету: «Ідея університету», «Хресна хода», «Перша рада». Сюжети послідовно фіксують моменти, які зіграли ключову роль у процесі відкриття університету, значення цієї події для всієї громадськості міста та вирішення питань організації роботи університету.

Отже, мова живопису та графіки дозволила втілити образ університету не лише в різних техніках і жанрах, але і художніх стилях, що природньо

пов'язано з часом створення образу та стильовими ознаками і тенденціями притаманними як часу, так і творчості художника.

Скульптури також не залишили поза увагою університетську тему. Образна мова цього виду мистецтва дозволила зосередити увагу митців на портретному жанрі. Скульптурна портретна галерея професорів, випускників, студентів не така багаточисельна як живописна та графічна, але вона також представляє як образи найвидатніших представників університетської громадськості, так і образи випускників та студентів.

Скульптура носить об'ємно-просторовий характер. Вона може бути як тривимірна, так і площинна, станкова і монументальна. В нашому випадку переважаючим видом скульптури є монументальна. Це пам'ятники і погруддя, які встановлені в містах і населених, або безпосередньо біля установ, з діяльністю яких пов'язана біографія особистостей, образи яких представлені скульптурними засобами.

Центральне місце в скульптурній універсіаді належить пам'ятнику В. Н. Каразіну, одному із перших скульптурних образів не лише в університетській скульптурній галереї, але і у м. Харкові. Цей монумент є і художньою окрасою міста, і гордістю та символом університету. Про це свідчить топографія переміщення пам'ятника і нарешті його належне сучасне місце – перед входом до Головного корпусу університету, що беззаперечно віддає шану пам'яті і вдячність нащадків за його освітньо-педагогічний подвиг [12]. Створення пам'ятника є свідченням розуміння значною частиною громадськості значення ролі В. Н. Каразіна у відкритті вищого навчального закладу у м. Харкові, а процес підготовки залишив нам безцінні графічні роботи, ескізи проектів пам'ятника, що доповнюють візуальне сприйняття постаті Каразіна, створені визначними в історії мистецтва скульпторами і архітекторами І. І. Андреолетті, О. М. Бекетовим, В. О. Беклемішевим, М. М. Каразіним та ін.

Двадцятье століття залишило нам у спадок скупку скульптурну галерею, яка, тим не менш, є цікавою і певною мірою ілюструє як історію університету у особах, так і специфіку історії розвитку скульптури у ХХ ст. Тут ми можемо згадати скульптурний образ письменника О. І. Копиленка створений скульптором М. А. Новосельським (1929). На жаль, це погруддя з фондів Харківського художнього музею, до нашого часу не зберіглося.

Станкова скульптура представлена набагато бідніше монументальної. Цікавим видається скульптурний портрет фізика А. К. Вальтера (1967), виконаний скульптором В. О. Литвиновим та ін.

Слід підкреслити, що більшість скульптурних образів було створено протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Окрему групу скульптурних монументальних творів складають пам'ятники і погруддя, які встановлені у різних містах України.

Наприклад, пам'ятник відомому українському композитору М. Лисенку (1965), який навчався у Харківському університеті, встановлений перед Національним театром опери і балету у м. Києві, пам'ятник Д. І. Яворницькому (1995) у Дніпропетровську, погруддя М. І. Туган-Барановському (2001) у Донецьку, Г. І. Семирадському (2002) у с. Печеніги Харківської обл. та ін.

У сучасний період митці більше акцентують свою увагу на увічненні університетської історії. Це пов'язано і з тією великою роботою, яка проводиться Харківським університетом і іншими установами, як Харкова, так і інших міст, по увічненню пам'яті визначних особистостей. До цієї групи пам'яток можна віднести пам'ятники, які встановлюються в місцях, пов'язаних з народженням чи діяльністю видатних особистостей. Наприклад, погруддя засновнику Харківського університету В. Н. Каразіну скульптора Г. В. Іванової у селі Кручику (2003), де він народився і провів значну частину свого життя. А також, серед інших, ми можемо згадати погруддя М. В. Остроградському (2001), В. П. Воробйову (2001), скульптурну композицію Л. Л. Гіршману (2009) та ін.

Слід відзначити, що в останні п'ять років перед університетськими будівлями, що розташовані на площі Свободи з'явилося п'ять нових скульптурних зображень, присвячених видатним представникам науки – це дві композиції пам'ятників Д. І. Багалію і О. М. Ляпунову (2009) та встановлені і відкриті у квітні 2016 р. погруддя Нобелівським лауреатам, професорам і вихованцям університету, І. І. Мечникову, Л. Д. Ландау, С. А. Кузнецю. Всі перелічені скульптурні зображення створені харківськими скульпторами О. М. Рідним та Г. В. Івановою.

Монументальна група крім пам'ятників також представлена скульптурними композиціями та рельєфами.

Серед рельєфів, ми можемо згадати виконані при оздобленні Головного корпусу університету композиції у 1964 р. «Праця наука, космос» В. О. Литвинова та у 1966 р. «Древо життя» Ю. В. Морозова. Слід згадати і рельєфні композиції, створені протягом 2014–2015 років Наталією Сухановою для оформлення експозиції Музею археології, серед яких окреме місце належить сюжетній композиції «Хвилі історії».

В цій групі пам'яток слід виділити художню меморіальну скульптуру, яку складають надгробні пам'ятники та меморіальні дошки. Ми беремо до уваги лише ті, які за певними ознаками та характером втілення образу можемо віднести до категорії художніх творів. До цієї групи слід віднести меморіальні пам'ятники Д. Багалію, І. Буланкіну, М. Барабашову, Б. Шрамку та інші, авторами яких були відомі харківські скульптори А. Агібалов, Е. Блох, С. Гурбанов, Л. Жуковська, О. Рідний та ін.

Зокрема, сьогодні серед створених меморіальних і пам'ятних дошок на пошану університетських особистостей (В. Н. Каразіну, Д. І. Багалію, І. М. Буланкіну, Л. Л. Гіршману, І. О. Дунаєвському, М. Ф. Сумцову та ін.), встановлення яких активізувалося в останні два десятиліття до художньої групи ми можемо віднести біля 1/2, і кількість їх збільшується. Наприклад, останнім часом (2015 р.) було створено меморіальні дошки на честь П. Т. Тронька та Г. І. Семирадського, автором яких є О. М. Рідний. Авторами портретних композицій меморіальних дошок є талановиті художники та скульптори. Зокрема, у Харкові найбільше до цієї діяльності причетні О. Рідний та С. Гурбанов, які активізували діяльність по увічненню пам'яті видатних випускників і професорів університету.

Окрему групу художньо-образного представлення університетської тематики

складають малі художні пластичні форми (медальєрика та нумізматики). В цих видах мистецтва митці втілили образи найвидатніших діячів науки, вихованців університету. Так звана «мала пластика» представлена медалями на честь В. Н. Каразіна, М. С. Дринова, І. І. Мечникова, Д. І. Яворницького, Я. Ендзеліна, Л. Д. Ландау, С. К. Лазаренка та ін. Авторами пам'яток медальєрики та нумізматики є відомі художники, скульптори. Наприклад, для виготовлення медалей і окремих монет використовуються цінні метали: срібло, золото та ін. Часто вони є рідкісними оскільки випускаються невеликими тиражами і серіями. Їх художнє оформлення відповідає внутрішній сутності як самого образу, так і епохи, представником якої був вчений. Вишуканість форми та художнє втілення створюваних образів в пам'ятках медальєрики та нумізматики доповнені відповідною символікою, що підкреслює професійний і офіційний статус вченого. Вони допомагають нам усвідомити і значення внеску їх у певну галузь і приналежність до певного наукового співтовариства. Авторі нумізматичних пам'яток також намагалися створити, з одного боку, впізнаваний портретний образ особистості, а з іншого – використати загальноприйнятну символіку. У наш час нараховується чотирнадцять пам'ятних монет, що пов'язані з історією Харківського університету.

Зібрані на сьогодні матеріали дозволяють достатньо повно представити образотворчу спадщину, присвячену найстарішому вузу України, яку складають, в тому числі, найбільш знакові твори в історії образотворчого мистецтва.

Виявлені пам'ятки мистецтва дозволили нам спостерігати як природний інтерес до університету з боку художників, так і загальні тенденції в розвитку мистецтва. Наявна джерельна база показує, що університет, його викладачі та вихованці були завжди привабливими образними об'єктами для митців, створення яких дозволило їм як збагачувати свою мистецьку спадщину так і розповсюджувати інформацію про університет і його потенціал.

Таким чином, втілений у художній формі образ університету, не лише ілюструє і доповнює історію Харківського університету, але наявні твори дозволяють майже повно презентувати видову і жанрову класифікацію мистецтва та стати цікавою інформацією для ілюстрації сторінок історії університету. Вони можуть використовуватися в спеціальних курсах з історії культури та мистецтва, а також стати предметом тематичних лекцій для студентів університету з мистецтвознавства «Жанри і види образотворчого мистецтва», «Мова образотворчого мистецтва» та ін. Частково вони можуть бути включеними до тем з історії стилів мистецтва та ін. З іншого боку, пам'ятки мистецтва свідчать про природний інтерес до найстарішого в Україні вищого навчального закладу і представлення його в соціокультурному просторі засобами специфічної мови – мовою образотворчого мистецтва.

Примітки

1. *Ерофіїв І.* Музей Слобідської України // Глобус. – 1928. – № 18 – С. 287.
2. *Куделко С. М., Вовк О. І.* Внесок Харківського класичного університету у професійну музичну культуру українського народу / Куделко С. М., Вовк О. І. // Харківський університет і українська культура. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 251–271.
3. *Ніколаєв О. О.* Історичний відділ Музею Слобідської України // Бюлетень / Музей Слобідської України ім. Сковороди. – 1925 – Ч. 1. – С. 12 – 13.
4. *Півненко А.* З художнього життя Харкова другої половини XIX століття / Півненко А. // Образотворче мистецтво. – 1989. – № 4. – С. 29 – 31.
5. *Павлова О. Г.* Внесок Харківського університету в культурно-мистецький розвиток України / О. Г. Павлова // Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В.Н.Каразіна) : монографія / [кол. м.] : передм. В. С. Бакірова : за м. . Ю. М. Безхутрого. – С. 234 – 250.
6. *Побожий С. І.* З історії українського мистецтвознавства : зб. ст. / С. І. Побожий – Суми : Університетська книга, 2005. – 184 с
7. *Побожий С. І.* Харківська університетська школа мистецтвознавства: історія, напрями, проблеми / С. І. Побожий // Українське мистецтвознавство. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 70 – 85.
8. *Соколюк Л. Д.* К историко-художественной жизни Харькова. Эволюция Харьковской художественной школы во второй половине XVIII века: Автореф. дис. канд. искусствоведения / Соколюк Л. Д. – Л., 1986. – 24 с.
9. Утренняя звезда: собрание статей в стихах и прозе. Кн. 1. – Х.: Унив. тип., 1833 – 170 с.
10. *Филиппенко Р. И.* Е. К. Редин: жизнь, общественная деятельность и научно-историческое наследие: (К 140-летию со дня рождения) / Р. И. Филиппенко // ВХУ. – 2003. – № 594: Історія. – Вип. 35. – С. 333–340.
11. Харківський художній музей. 200 років колекції : Альбом / авт. – упоряд. В. Мизгіна, Т. Прокатова, О. Денисенко [та ін.]. – Х. : Фоліо, 2005. – 167 с.
12. Харьков. Краткая справочная книга. Изд. 2-е доп. Х. : Прапор, 1978. – 332 с.

Павлова О. Г. Образ Харьковского университета, отраженный в искусстве.

В статье речь идет об имеющемся разнообразном изобразительном наследии, в котором отразилась история Харьковского университета. Это образы зданий университета, профессоров, выпускников, сотрудников, студентов, попечителей, меценатов и других личностей, причастных к истории университета и отраженные в живописи, графике, скульптуре, других пластических искусствах. На сегодня выявлено более 250 такого рода произведений искусства XIX – начала XXI вв., созданных известными художниками.

Ключевые слова: Харьковский университет, искусство, образ, произведения искусства.

Pavlova O. H. Kharkiv University Image Reflected in Art

The article deals with the various existing art inheritance reflected the history of Kharkiv University. The inheritance comprises images of the University buildings, professors, alumni, faculty members, students, curators, patrons and other individuals involved in the history of the University and represented in painting, graphics, sculpture, and plastic arts. More than 250 works of art of the XIX – the beginning XXI century created by famous artists.

Key words: Kharkiv University, art, image, works of art.